

בס"ד
שיעורי "ליל שישי"
בישיבה"ק ברכת יצחק
שנה י"ב
עניני תשובה

האם יש פטור אונס על תשובה

א. עשיית התשובה כוללת ג' יסודות עקריים, א' חרטה על העבר, ב' קבלה על העתיד, ג' וידוי. ויש לדון במקרה שאדם דבוק בכל נפשו בחטא מסויים (שאינו מג' עבירות), ומאחר שהרגיל נפשו לחטוא נעשה קשור לחטא ככלב הקשור לבעליו, ועתה ברור לו שאם יעזוב את החטא ימות, ונמצא א"כ שאינו יכול לעשות תשובה על חטא זה, (שהרי המתודה ואינו עוזב את החטא דומה לטובל ושרץ בידו, כמש"כ רבינו יונה בשערי תשובה), נשאלת השאלה האם בכ"ז מחוייב בתשובה על חטא זה, או שמא, יש לו פטור אונס, שהרי אילו מזדמן לו כעת חטא זה, היה מותר לו לעבור מכיון שהוא פקוח נפש עבירו, ופקו"נ דוחה את כל התורה, כולה, וא"כ גם לענין התשובה הוא אונס מלשבו. והגר"ח מואליין (בדרשה) העלה שחייב אדם למסור את נפשו בשביל לעשות תשובה, וביאר בזה הפסוק "ושבת עד ה' אלוקיך וכו' בכל לבבך ובכל נפשך" וביאור הפסוק שאפי' הנפש הוא נוטל ממך ע"י התשובה אתה מחוייב לשוב.

נשאלת השאלה מ"ש תשובה על העבירה מהעבירה עצמה, שעל העבירה יש פטור של אונס, ועל התשובה אין פטור של אונס. וצ"ל שבמקום שהוא אונס על העבירה, נמצא שאין בידו עבירה כלל, ואשר ע"כ הותר, משא"כ כשעשה עבירה שלא מחמת אונס, הרי יש בידו עבירה, ואין היתר בשום אופן להיות במצב של עבירה, ואשר ע"כ מחוייב למסור את נפשו למען התשובה. וכע"ז מצינו בקובץ הערות (סי' מ"ט אות ה') שהעלה שבמקום שיש לאדם היתר לעבור עבירה מחמת פקוח נפש, אך מחמת כן יעבור בעתיד עבירות נוספות שאין בהם אונס, אסור לו לעבור, ונימוקו, שהעבירה שהוא אונס עליה, הרי היא כמי שאיננה, ולכן מותר לו, אבל עבירות אחרות שאינו אונס עליהם מי התיר לו לעבור, נמצא א"כ שכעת שהוא אונס אין לו היתר כלפי העבירות העתידות יע"ש. אלא שצ"ב הדברים שמילתא דמסתבר הוא שאם אדם קיבל על עצמו שלא לשוב לחטא מסויים, ואח"כ הזדמנה לו העבירה באונס, ועשה את העבירה, הרי אין עבירה בידו, שהרי אונס רחמנא פטריה, ומעתה נמצא שלא נכנס למצב של אחטא ואשוב, שהרי אין כאן "אחטא" ולמה לא יוכל לקבל על עצמו תשובה לכה"פ על מצב שאם תבוא לפני עבירה באופן שלא יהיה אונס על כך. (וע"ע בדבריו שהביא את הגמ' בע"ז דף י"ז א' שהפורש מן המינות מת, ושם אכן אין היתר בשום צורה לעבור עבירת מינות, וגם מבואר שם במפרשים שמה שמת הוא מחסדי שמים שלא יחטא שוב).

ב. אמנם ראיתי להגר"י הוטנר זצ"ל (בספר הזכרון עמ' קס"ה) שכתב דבענין התשובה אם אדם אונס מלעשות תשובה מהני תשובתו, והביא ראיה מהא דאיתא בשבועות (דף י"ג) מודה רבי בפורק עול, ומגלה פנים ומפר ברית דאין יוה"כ"פ מכפר בלא תשובה, ומבואר דאם עשה תשובה יוה"כ"פ יכפר לו. והק' לשי' הרמב"ם (פי"א ממילה ה"ב) דאין כרת בערל אא"כ מת בערלתו, א"כ קשה ממנ"פ אם מל עצמו הרי גם בלא שעשה תשובה אין כרת, ואם לא מל עצמו אין כאן תשובה, ותי' דאירי בכה"ג שבתחילה היה יכול למול ולא מל עצמו, ואח"כ כשעשה תשובה לא היה יכול למול מחמת אונס, וע"ז

אמרינן דאי עביד תשובה ליכא כרת, הרי לן אומר הגר"י הוטנר דודאי התשובה הועילה לו אפי' שלא פירש מן החטא כיון שהיה אנוס על כך (ועיי"ש מה שפי' היטב לשון הרמב"ם עפי"ז).
 ואולי אין סתירה בין דברי הגר"ח לדברי הגר"י הוטנר, משום שהגר"ח עסק במקרה שעצם ההחלטה לפרוש מן החטא, תביאהו אל שערי מות, כהאי דפורש מן המינות, אבל עבירה שאינו יכול לתקן אותה כעת, מכיון שהוא אנוס, מודה הגר"ח שיש פטור של אנוס.

נדר ליתן כסף לחברו רק אם הוא צדיק

ג. מעשה באדם עני אשר הוחזק לרשע, שביקש מחברו שיתן לו כסף עבור מחייתו, נענה חברו ואמר לו אני עוזר בחפץ לב, אבל אך ורק לצדיקים, אך מכיון שאתה ידוע כבעל עבירה גדול, אין ברצוני ליתן לך, אך אם תהיה צדיק אני מבטיחך נאמנה שאסייע בעדך, המתין המבקש דקות מספר, ולאחמ"כ אמר ידוע תדע שברגעים אלו הרהרתי בתשובה על כל חטאי העבר, וקיבלתי על עצמי להיות צדיק גמור, נשאלת השאלה האם יש לחוש לדבריו, ומחוייב חברו ליתן לקיים את נדרו, (והגם שעדיין הדבר בכלל ספק, וספק ממון לקולא, מ"מ יש לדון דהוי ספק נדר, ואזלינן בו לחומרא) או דילמא כיון שלא ידוע לנו שהרהר בתשובה, אזלינן בתר מה שהוחזק כבעל עבירה.
 הנה שנינו בקדושין בקידושין (דף מ"ט ב') שהמקדש את האשה ע"מ שאני צדיק, אפי' רשע גמור מקודשת, שמא הרהר תשובה בדעתו. ולפי"ז ניתן לומר שכשם שחיישין שהרהר תשובה בלבו לענין קידושין, ה"ה יש לחוש לענין נדרי צדקה וא"כ יש כאן ספק נדר, ועליו לחוש לכך ולקיים את נדרו.
 ואמנם הבית יוסף (ח"מ סי' שפ"ח ס"ק י"ב) כתב דחשש זה שמא הרהר תשובה בלבו הוא רק במקום של חשש אשת איש, אבל בעלמא, לא חיישין להכי, ולפי"ז כאן אין לחוש.

האם חיישין שהרהר תשובה בלבו גם כשלא עשה מעשה עי' בן

ד. עוד אפש"ל שהנה הלח"מ (פ"ח מאישות ה"ה) הק' בהא דקי"ל שהמקדש בפני עדים פסולי עדות לא חוששים לקידושין, למה לא נחוש שהרהרו תשובה בלבם, כשם שמצינו לגבי מקדש את האשה ע"מ שאני צדיק, ולמה הדין הוא שלא חוששים לקידושין כלל ועיקר.
 ובאמת הרמ"א (אהע"ז סי' מ"ב ס"ה) כתב בשם מהר"י מינץ שאם קידש לפני פסולי עדות מכח רשעתו חיישין לקידושין, ובביאור הגר"א ציין לסוגיית הגמ' המקדש אשה ע"מ שאני צדיק גמור שהיא ספק מקודשת שמא הרהר תשובה בלבו, אך הביא דעת מהר"ם פדאוה שאין לחוש לכך.
 ותי' הלח"מ בשם מהר"ם פדאוה, שכיון שחפץ לקדשה, ותלה חלות הקידושין בצדקותו, חיישין שמא חזר בתשובה, משא"כ בעדים שלא שמענו מפיהן דבר על תשובתן, לא חוששים שהרהרו תשובה.
 עוד תי' שכיון שהוציא בשפתיו ע"מ שאני צדיק חיישין שמא הרהר בלבו, (והיינו שהפסולי עדות לא אמרו כלום בענין התשובה, משא"כ המקדש) וכעיי"ז כתב החת"ס (אהע"ז ח"ב סו"ס פ"ט).
 ובפשטות הנידון שבפנינו תלוי בב' התירוצים הנ"ל, שלפי התי' הראשון, שהטעם שחוששים לתשובה, הוא משום שחפץ לקדש האשה ותלה הקידושין בצדקותו, לכן נוקטים שעשה תשובה, א"כ כאן שהמבקש לא הזכיר בבקשתו שהוא צדיק, אלא שלאחר מכן גילה דעתו שהרהר תשובה בלבו, א"כ אין לנו לחוש לתשובה, ודמי למקדש בפני פסולי עדות (והגם שודאי מעונין לקבל את הכסף, מ"מ לא אמר כן מעצמו).

ולפי התירוץ השני שתי' שהזכיר בפיו שמקדשה ע"מ שאני צדיק, ניתן לומר גם כאן שכיון שהזכיר בפיו שהוא הרהר בתשובה נאמן על כך, לכה"פ לאשווי ספק, אך לפי דברי הב"י בשם הרא"ש שרק בחשש אשת איש חיישין שהרהר תשובה ממילא כאן אין מקום לחוש.

חשש שהרהר תשובה בלבו גם בשאר דינים

ה. ואמנם מדברי שאר פוסקים רואים שסברו שדין זה שחוששים שמא הרהר תשובה בלבו שייך גם במקום כזה שלא תלה המעשה בצדקותו, וכן רואים שאין הדבר אמור בקידושין בלבד. שהנה הרמב"ם (פ"ו מממרים הי"א) פסק שאדם חייב בכבוד אביו גם אם הוא רשע. ובטור (יו"ד סי' ר"מ) הק' על הרמב"ם מהגמ' בב"ק (דף צ"ג) שאם אדם מת והניח אחריו פרה גזולה, חייבים להחזיר מפני כבוד אביהם, ומק' הגמ' למה חייבים בכבוד אביהן, והרי אינו עושה מעשה עמך (באשר הוא רשע), ות' הגמ' שעשה תשובה, אלא שלא הספיק להחזיר את הפרה. וא"כ אומר הטור שמבואר שם שאם לא עשה תשובה אינם חייבים בכבוד אביהן, והאיך כתב הרמב"ם שחייב בכבוד אביו הרשע.

והברכי יוסף (שם ס"ק י"ח) תי' בשם רבי יהונתן איבשיץ שגם כשאביו היה מוחזק כרשע חיישין שמא הרהר תשובה בלבו, כמבואר בגמ' בקדושין הנ"ל גבי מקדש אשה, משא"כ הניח פרה גזולה, סברה הגמ' שאילו היה מהרהר תשובה בלבו היה מחזיר את הפרה, וא"כ אין לחוש שהרהר בתשובה, אלא שמתרצת הגמ' שלא הספיק להחזיר.

ומדבריו עולה שאפי' שלא אמר שעושה מעשה ע"ד שהוא צדיק, שהרי מדובר שמת בלא שיגלה צפונות לבו, חיישין שמא הרהר תשובה, וכן במקום שאינו שייך לענין אישות. ולפי"ז גם במקרה דידן יתכן שחייב הנודר לקיים נדרו מחומרא שמא אכן הרהר תשובה בלבו.

אלא שיתכן שתי' של רבי יהונתן איבשיץ הנ"ל הוא רק כשיטות הסוברות שגם במקדש בפני פסולי עדות חיישין שהרהרו תשובה בלבן, אפי' שלא אמרו כן בפירוש, אבל לשיטת מהר"ם פדאוה שהביא המשנל"מ ניתן לומר שכל עוד שלא אמר בפירוש שהוא רוצה להיות צדיק, אכן לא חיישין לכך.

ועי' בש"ך (יו"ד סי' א' ס"ק מ"א) שכתב שמי שאמר על אדם ששחיתתו פסולה מחמת עבירה, לא נאסר לאכול מהשחיתות שישחוט לאחר מכן, שאולי עשה תשובה. הרי לן שגם לגבי שאר ענינים נקטינן שעשה תשובה, וכן גם כשלא תלה המעשה בצדקותו. אך הפרי חדש (שם ס"ק מ"ב) והגר"א (שם ס"ק מ"ג) כתב לחלוק ע"ד ולדעתם הוא נשאר בפסולו.